

II. RÁKÓCZI FERENC TANÁRA, MELCHIOR GUTTWIRTT ÉS MŰVE, AZ AMORES MARIANI

1690-ben Linzben megjelent Melchior Guttwirt cseh jezsuita verskötete, amelynek címe: *Amores Mariani*, seu pii Mariam Deiparam amantium affectus. Az osztrák rendtartomány jezsuitáinak működése – s ebbe a szervezetbe tartoztak a magyar jezsuita neolatin szerzők is – igen szoros összefüggést mutat a csehországi rendtartományával – de sajnos – a csehországi kutatók a saját neolatin poézisük XVII–XVIII. századi termését még nemigen dolgozták fel.¹ Guttwirt kötetében azonban fölmerül még egy nyomós indok a magyar kutató számára: ez a jezsuita volt II. Rákóczi Ferenc gimnáziumi poétika- és retorikatanára, s az *Amores Mariani*-t is híres tanítványának ajánlotta, s az ő költségén jelentette meg. A fejedelem a neuhausi (csehül: Jindřichův Hradec, latinul Nova Domus dél-csehországi város neve) jezsuita gimnáziumba járt, 1688–1690 között.² Záróvizsgájára jelent meg Guttwirt kötetét, mely címlapja előtt két rézmetszetet is tartalmaz a nürnbergi Kiliantól; az egyik a 15 éves Rákóczi arcképe. Melchior Guttwirt 1626-ban született Budweisben (csehül: Česká Budejovice). 1644-ben lépett be a Jézus-társaságba és egész életében az alsóbb osztályokat, illetve a retorikai osztályt tanította Csehország különböző jezsuita gimnáziumaiban. Vezető szerepet játszott az ifjúság Mária-kongregációiban is. Az *Amores Mariani*-n kívül még négy latin kötetéről van tudomásunk; Georgius Crugerus, az alapvető cseh hagiográfiai munka, a „*Sacrae Memoriae Regni Bohemiae*” szerzője ezért az „Aedon Budwicensis” kitüntető jelzővel ajándékozta meg. Ezekben Csehország patrónusát, Szent Vencelt ünnepli versben és prózában, az Ausztriai Ház (Domus Austriaca), vagyis a Habsburgok 14 császájáról költött ünnepi verseket, illetve a Szent Szűz csehországi kegyhelyeinek történetét dolgozza fel. Azonban fő műve kétségtelenül az *Amores Mariani*.³ Ez a kötet – túl a Rákóczi-vonatkozásokból kifejtendő magyar történeti érdeken, amellyel

¹ Karel Beránek, a prágai Állami Levéltár tudományos munkatársa – mint 1972-ben közölte velem – már elkészítette a jezsuita költészet kéziratos bibliográfiáját.

² Részletesebben I. *Rákóczi csehországi tanulmányi évei* című tanulmányomban, in *Rákóczi-tanulmányok*. Szerk. HOPP Lajos–KÖPECZI Béla–R. VÁRKONYI Ágnes. Bp. 1980.

³ *Amores Mariani*, seu pii Mariam Deiparam Amantium Affectus, *Libris tribus concinnat*: a P. Melchior Guttwirt, Societatis IESU Sacerdote, Anno M. DC. XC. Lincii, Typis Joannis Raedlmayr, Typographi. Guttwirt életéről – mivel lexikonok és bibliográfiák igen szűkösen tálalják – jónak láttam ideiktatni necrologiumát, amelyhez a római Központi Jezsuita Levéltárból juthattam hozzá, Fejér József S. I. jóvoltából, akinek ezúton is köszönetet mondok. Boh. 118. pp. 123–124. Necrologium Patris Melch. Guttwirdt († 1705) . . . Ex hoc sociorum numero prima Junii ad beatam, ut speramus, Societatem transivit P. Melchior Guttwirdt, vir in literaturae humanisticae, virtutumque solidarum studio exercitissimus.

Natalem lucem auspicatus est Budwicii Bohemorum, anno saeculi prioris 1625, octavo idus Januari; ob egregias animi corporisque dotes post emensa mansuetiorum Musarum studia in Societatem A. D. 1644, die 26, Octobris adlectus, totum studio inferiorum altiorumque facultatum ea contentione addixit, ut in utroque multis huius Provinciae viris insignibus par haberetur. In tradendis Grammaticae praeceptis quadriennio, et in excolenda arte Poetica transacto anni unius spatio, ubi in Societate comparata sibi Philosophici Magisterii laurea decoratus, et legitimo tempore, anno videlicet 1662 die 23. Aprilis quatuor solemnia vota professus esset, iuventutis studiosae, non minus litteris quam virtutibus excolendae eam indefesso conatu impendit operam, quae laudabili ac raro humilitatis exemplo ad sui imitationem alios merito moveat, trahatque successores: decennio namque integro

ezúttal nem feladatunk foglalkozni – azért jelentős az egyetemes neolatin költészet szempontjából, mert az Ovidius-imitáció egy szélsőséges lehetőségét valósítja meg. A „sacra Poesis” legmagasztosabb témáját, a Mária-kultuszt párosítja a legfrivolabb római költő szerelmi elégiáinak formájával, kötetkompozíciójával és – bizonyos értelemben – erotikus tematikájával is.

Ovidius, mint ismeretes, a szerelmi lírának alexandriai és római elődeitől kialakított teljes eszköztárát bravúros variációs technikával vonultatta fel a három könyv 50 elégiájában. Szimmetrikus és analógiás kapcsolatok bonyolult hálózata fogja össze az egyes darabokat egy-egy könyvön belül s a három könyvet is egymás között. Noha vannak naturalista problematikájú és regényesnek nevezhető helyzetű, így bizonyos epikai tulajdonságokkal rendelkező darabok is, amelyek fel-felvesznek és más-más oldalról bontakoztatnak ki egy cselekménymozzanatot (például a II. könyv 7. és 8. darabja Corinna szolgálóleányáról. Cypassiról, akivel a költő szintén szerelmi viszonyt létesített, de ezt az első versben tagadja, a másodikban bevallja) a jellemző mégsem ez, hanem inkább az, hogy a szerelmi topika végtelen variációs lehetőségének bemutatásával igazolja a szerelmi elégia műfajának teljesértékűségét és költészeti hierarchiában, a hősi eposzhoz, illetve a tragédiához képest.⁴ Mindhárom könyvét éppen ezért olyan programadó elégia vezeti be, amely ezt az erotikus líra műfajelméletével kapcsolatos költői állásfoglalást mutatja be és indokolja. Az I. könyv 1. elégiája Anakreontól vett kis Amor-mitosz: a szárnyas istenke áthangszereli a lantot, hősi versről disztichonra; a II. könyv nyitódarabja azzal bizonyítja az erotikus elégia magasabbrendűségét a hősi vers fölött, hogy itt maga a szeretett lény a költő dője; végül a III. könyv elején két nőalakban személyesíti meg az elégiát és a tragédiát, hogy megindokolja a hősi témáktól való költői távolmaradást.

Guttwirth alapvető módon azért tud Ovidius hagyományába kapcsolódni, mert – miként az antik költő az erotikus témavilág, Amor isten birodalmának kényszerítő erejével indokolja műfaji választását – a jezsuita lírikus is Mária megénekelésének kikerülhetetlen kényszerét érzi a legfőbb motívumnak, ami könyve összeállítására sarkallta. Ezért helyezi könyve élére a Szt. Kázmér–Mária-himnuszából vett idézetet mottóként:

Quamvis sciam, quod MARIAM

Nemo digne praedicet⁵

Tamen vanus et insanus

Est, qui illam reticet.⁵

externis, Nostris vero Humaniora repetentibus integro prope quinquennio Eloquentiam ea felicitate, atque facilitate instillavit, quae etiam num in commune utriusque Reipublicae bonum diffusa copiose dimanat. Mitissimi Patris nomen (pag. 12.) a domesticis aequae ac saecularibus, ob germanum animi candorem, humilitatis et paupertatis amorem, nec reverentiam erga Superiores obtinuit (sic!), omnibus semper charissimus. Senio iam confectus, praeter eius aetatis morem, minime rigidus aliorum censor, sed summa cum comitate in Domino semper hilaris, nihil sibi unquam singulare indulgeri voluit, singularitates procul a senecta sua removens, et quae illi officiosae charitatis a Superioribus et domesticis exhibebantur obsequia, demissa humilitate deprecans, in hoc vere mirabilis senex, quod nulli esset molestus. Erga Caelitum Reginam devotione ferebatur summa, in cuius argumentum non minus erudita sua pietate, quam pia eruditione Amores Marianos tribus libris concinnatos, in affectuoso versuum Elego typis mandavit Poeta Marianus. Quanto erga Deum ac Sanctos amore atque pietate polleret, indicio sunt quotidiana in horam prope prolongata Missae Sacrificia, et solitae eius preces, quas genu flectens etiam in extrema senii imbecillitate persolvebat ad oratorium, ubi etiam apoplectico ictu prostratus mane a visitatore est repertus: quasi alibi plenus dierum ac meritorum vir reperiri, et a morte prosterni noluisse, quam in oratorii loculo. Atque ita anno aetatis suae 79-no mortalem vitam cum aeterna felicitate commutavit. Egrot Praefectum Scholarum annis 18, Regentem Seminariorum annis 9, Consultorem annis 15, Praesidem Congregationum annis 18, professorum hoc tempore facile Decanus.”

⁴ Vö. L. P. WILKINSON, *Greek Influence on the Poetry of Ovid. In, L'influence grecque sur la poésie latine de Catulle a Ovide.* (Entretiens sur l'antiquité classique, Tome II.) Vandoeuvres, Genève 1953. 221–254; és Augusto ROSTAGNI, *L'elegia erotica latina* (i. m. 57–90. kül. 71. skk.).

⁵ GUTTWIRTH, i. m. 2.

Ezért, noha terjedelmes előszavában felsorakoztatja a retorikailag kötelező összes szerénykedési formulát, mégis úgy döntött, hogy – engedelmeskedve ezzel előljárói biztatásának is – összegyűjti verseit, melyeknek egy részét évekkorábban írta a Mária-kongregációs diákok használatára, mint szavai darabot. Javát azonban – úgymond – most írta, hogy: „totus liber in eodem argumento versaretur”. Erdemes hosszabban idézni az előszónak azt a részét, ahol a szerző megindokolja, miért nevezte el Ovidius gyűjteménye nyomán saját kötetét. „AMORES MARIANOS vocavi; qui tamen magnificum hoc nomen vix merebuntur, si languorem carminis et frigus affectuum lector respexerit. Sunt tamen Amores, tametsi eo, quo par esset, igne non exaestuunt, nec illorum quorum nomine recitantur, ardore effervescent. Quis enim illa, more Aetnae, aut Vesuvij e corde vel B. Josephi, vel Bernardi, vel Alexii, similibusque ardentissimorum Amatorum exundantia incendia complectatur? Amemus, quantum imbecillitate nostra possumus, quantilli demum sint amores nostri, non contemnet Divina Virgo, omnium amorum illecebra. Scripserunt multi amores pudendo argumento, et ignes lucidissimi ingenii in coeno et sordibus consumserunt: in Corinna (pro! pudor) ingeniosissimus poeta, alius in Cynthia, in Lesbia alius, alius in Lycoride, et quot hodie in lascivis prostibulis! Nostros nos digniori Virgini et Matri patiantur impendere, dum ad dulcissimos, et DEO dignos amores invitat. Gaudet amari Amabilissima Virgo, modo syncerus sit amor, tametsi ad dignitatem Amabilitatis suae non efferatur.”⁶

A korábbi szerénykedéshez képest meglepő tudatossággal számol be a továbbiakban – metrikai elveinek, licentiáinak ismertetésével és indokolásával kapcsolatban – arról, hogy az antikokon kívül milyen ókori keresztény latin költőket s mely neolatin poétákat követett. Paulinus, Prudentius, Ausonius neve mellé odakerül Petrarca, Sannazaro, Angelo Poliziano, Hieronymus Vida, mindkét Muretus, Franciscus Bencius, Josephus Scaliger, a jezsuiták közül pedig Sarbiewski és Jacobus Bidermannus.⁷

A Mária-tematika igen nagy kedveltségnek örvendett a jezsuiták neolatin lírájában. Elég, ha csak néhány költőnevet említünk Guttwirth elődei és kortársai közül: Anchieta, Auberg, a cseh Balbinus, Balde, Bidermann, Chifflet, Deslions, Donati, Krasuski, Kraszewski, Susius.⁸ Guttwirth koncepciójának újszerűsége akkor ragadható meg igazán, ha összevetjük velük. Például a belga Antoine Deslions (kötete: *De cultu B. V. Mariae elegiarum libri tres*, Ingolstadt 1977.) megelégszik azzal, hogy a Mária-kultusz alaphelyzeteit megverselje, tehát imákat, segítségkéréseket különböző élethelyzetekben, a Mária-kongregációk ünnepi alkalmait, a különböző Mária-kegyhelyekre való zárandoklatokat stb.⁹ Így az egyes versek könnyen összemossódnak, a sok-sok hasonló lírai szerep végül is egyhangúságot eredményez. Ezzel szemben Guttwirth, Ovidius imitációjával valódi sokszínűséget tud teremteni, hiszen a Mária iránt érzett szerelmet mint lírai alaphelyzetet megtartva, hősök sokaságát tudja megteremteni, akik Mária életének, illetve a Mária-kultusznak jeleneit az üdvtörténet nagy barokkos színjátékába tudják illeszteni. Tekintsünk csak végig az egyes elégiák témáin!

Az I. könyv 21 darabból áll. Az I., az *Elegia Proemialis*, melynek címe: *Dignare me laudare te, Virgo Sacrata* – ugyanúgy a költő és választott témájának viszonyáról, a kettő feszültségéből indít, mint ahogyan az antik előd

„Me quoque post laudum praecones mille tuarum
Conari laudes, parce MARIA, tuas,

Verum saepe manu chelyn impar Musa remittit:
Esse molesta timet, dum cupit esse pia.
Ah! sese tentet, pia quae nequit esse decenter
Indecori cantu velle probare piam?

⁶I. m. „Ad lectorem”

⁷Uo.

⁸Vö. Carlos SOMMERVOGEL, *Bibliographie de la Compagnie de Jésus*. Tome X. *Tables de la première partie par Pierre Bliard*. Paris, 1909. 1144. skk. hasábon: *Compositions latines. Sujets religieux*. (102 kötetnyi Mária-verset sorol fel.)

⁹Felveszi a híres világ-zárandokhelyeket (pl. II. könyv XI. elégiája Loretáról szól), de a legtöbb belgiami Mária-kegyhelyeket ünnepel.

Sed tamen, ut rudis est, Dominae reverentia suadet,
In quodocunque potest, solvere plectra manus.¹⁰

Ezután pedig sorolja a nagyokat, Szt. Kázmért, Ágostont, Ambrust, akiket már előtte költőként is rabul ejtett Mária szerelme. Majd drámai képekben felvillantja Mária életének fordulóit mint méltó költői tárgyakat. Végül az antik szerelmi líra tárgyainak esendőségét ócsárolja. Ovidius 2. darabja Amor diadalmenetét mutatja be, nagy lendületű allegóriában. Guttwirtt ennek az ikonográfiai ellen-darabját Mária szeplőtelen fogantatásában véli fölfedezni, ezért az ő 2. elégiája: „Anonymi gaudia ex immaculata Virginis DEIparae Conceptione.”¹¹ Ovidius 3. darabja végre bemutatja a kötet női hősét, Corinnát, a dalok tárgyát, akinek halhatatlanságát éppen e versek fogják biztosítani. Guttwirtt a maga könyvének megfelelő darabjában az Őszövetség ismeretlen, megváltás után sóvárgó képviselőjét szólaltatja meg, aki várva várja az üdvhozó Mária – tehát a könyv hősnője – megszületését. A 4. darab párhuzamosítása az eddigi módon lehetetlen, hiszen itt Ovidius kedvesét arra oktatja ki, hogy miképpen viselkedjék, mikor férjével megjelenik azon a lakomán, ahol ő is jelen lesz. Guttwirtt a szűzséből csupán annyit tart meg, hogy bemutatthassa hősnőjét: azt mondja el a 4. elégiában, hogy vitték Joachim és Anna a kis Máriát a templomba. Az 5. elégia ismét csak sikamlós: Corinna déli látogatását mondja el a költőnél és szeretkezésüket. Ovidius örömét Guttwirttnál az agg Simeon boldogsága helyettesíti, aki ujjong azon, hogy a kis Jézust, a régtől várt Megváltót karjába vehette. Az érzelmi feszültséget Ovidiusnál egy ismétlődést óhajtó sóhaj oldotta fel a vers végén:

Cetera quis nescit? lassiqueuimus ambo.
Proveniant medii sic mihi saepe dies!¹²

Guttwirtt is a jövőre céloz a vers végén, amikor Mária eljövendő fájdmára céloz. Így szólítja meg az isteni gyermeket:

Dum licet, hic sedeas, nunc pondus amabile Matris:
Tempora succedent, cum grave pondus eris.
Nunc reddit Simeon: olim crux aspera reddet:
Eheu! quam tristi suscipere sinu!
Qui vincent Matris praesentia gaudia luctus!
Flens quaeret; cur huc creverit iste puer?¹³

Az 6. ovidiusi elégiában a költő a kedves bezárt kapuja előtt virraszt (ismert alexandriai toposz) Guttwirttnél a „küszöb” spiritualizálódik: a költő két ifjat ajánl fölvetelre a Mária-kongregációba, mégpedig fehér galamb képében; meg is enged magának egy célzást a „foedus Catullus” verebére. De ugyanilyen módon végigmehetünk az egész kötetben: a jezsuita költő mindenütt megtalálta a lehetőséget, hogy az ovidiusi erotikus eszköztár végtelen variációs lehetőségével versenyre keljen a maga keresztény témáján belül. Még azt is megengedi magának, hogy a két magzatelhajtásról szóló elégia témáját is megpendítse Szent József panaszában, aki azon kesereg, hogy nem tudja, kitől lett terhes jegyese. A II. könyv élére az ovidiusi mintának megfelelően ismét kulcsfontosságú s poétikai ön-vallomásra is alkalmas darabot illesztett: az Angyali üdvözet parafrázisát. (A II. könyv különben 20 darabból áll, míg a III. – Ovidiushoz hasonlóan, 15 elégiából.) A III. könyv élére Loyolai Szt. Ignác, a rendalapító alakját állította: akkor beszélteti hősét, mikor az a Montseratti Szűzanyának ajánlja fel fegyvereit. A III. könyv Ovidiusnál is a legegikusat, sok életképzetet tartalmaz; Guttwirtt is ebben a részben helyezi el a legtöbb heroidát, a jezsuiták s a neolatin költészet által különösen kedvelt s szintén Ovidius imitációjából született műfajt. A két első könyv hősei az evangéliumokból, a patrisztikából és a középkori legendáriumokból valók. Ez a Loyolával inaugurált könyv modern, főleg

¹⁰ GUTTWIRT, i. m. 1.

¹¹ I. m. 7–15.

¹² *Amorum*, I. v. 25–26.

¹³ GUTTWIRT, i. m. 29.

jezsuita szentek életéből merít, s a végén eljut a kortárs történelemig: Bécs 1683-as sikertelen török ostromához. A város megmenekülését természetesen a Szent Szűznek tulajdonítva. Érdekes, hogy az Ovidius III. 13. vallástörténeti érdekességű darabjának, amelyben az antik költő a Falerii városabeli Juno-ünnepet írja le, a jezsuita költő a Mariazelli Szűzanya kultuszát felelteti meg, de mivel az ostrom és a hadjárat leírása hőseposzi hangulatot teremtett a könyv végére, ezért az ünnepség – Lipót császár zarándoklata – részletes, ecsetelő leírása helyett a kegyhely alapítását meséli el; ez pedig nem egyéb, mint Nagy Lajos magyar király török fölött aratott győzelmének fogadalmi megörökítése. Guttwirt könyve a legszebb példája annak, hogy a barokk heroizmusban fogant jezsuita költészeti eszmény a lírai szerep és a lírai kötetkompozíció kialakításában, noha rengeteget tanult Ovidiustól, teljességgel mégsem tudott elszakadni attól a heroikus – nevezzük így: vergiliusi ideáltól, amelyet pedig Ovidius egész életműve tagad.